

Aan de informateur
De heer mr. H.D. Tjeenk Willink
p/a Tweede Kamer der Staten-Generaal
Postbus 20018
2500 EA Den Haag

Mijnheer de Informateur,

Onderwijs is voor elk kabinet een belangrijk thema. De verkiezingsprogramma's van vrijwel alle politieke partijen besteden ook dit keer veel aandacht aan onderwijs en tonen grote bereidheid erin te investeren.

Duurzame verbetering en ontwikkeling van het onderwijs vormen belangrijke elementen in het sturen op brede welvaart. Nú investeren in onderwijs levert op langere termijn brede welvaart op in de zin van talentontwikkeling, arbeidsmarktpotentieel, economische waarde, gezondheid, welzijn en sociale cohesie. De verwachting alom is dat dit belangrijke uitgangspunten zijn voor het regeerakkoord.

In deze brief vraagt de Onderwijsraad uw speciale aandacht voor *de wijze waarop* duurzame verbetering en ontwikkeling van het onderwijs gestalte kunnen krijgen in het regeerakkoord. Hiertoe schetst de raad (1) welke kernproblemen het onderwijs parten spelen, (2) welke basiscondities voor goed onderwijs *niet* op orde zijn en (3) hoe de beleids- en besluitvorming voor het onderwijs beter kan.

De raad adviseert om in het regeerakkoord de volgende punten op te nemen: basiscondities in het onderwijs op orde, focus in het onderwijsbeleid, fundering ervan met kennis en onderzoek, en aandacht voor de beleidsimplementatie in de onderwijspraktijk. Tot slot pleit de raad ervoor om aan het Nationaal Programma Onderwijs, dat in opzet een coronaherstelprogramma is, nadrukkelijk beleid en maatregelen te verbinden voor structurele verbetering en ontwikkeling van het onderwijs. Dit met het oog op een duurzame impact van deze forse investering.

1. Kernproblemen spelen het onderwijs parten

Onderwijsprestaties kunnen en moeten beter

Door de coronacrisis hebben veel leerlingen het afgelopen jaar leervertraging opgelopen.¹

De mate van vertraging verschilt sterk tussen scholen en tussen groepen leerlingen.²

Al vóór de coronacrisis stonden de onderwijsprestaties onder druk. Zo loopt de leesvaardigheid van Nederlandse basisschoolleerlingen al jaren terug. Ook internationaal scoort Nederland steeds slechter op leesvaardigheid.³ Volgens de OESO is 24% van de Nederlandse 15-jarigen zo laaggeletterd dat zij onvoldoende kunnen meekomen in de maatschappij.^{4,5} Dit probleem speelt in alle onderwijssectoren. Opleidingen in het middelbaar beroeps- en hoger onderwijs moeten veel aandacht besteden aan het wegwerken van taalachterstanden bij studenten.⁶

Ook bij rekenen-wiskunde wordt het streefniveau aan het einde van de basisschool niet gehaald⁷, hoewel Nederland hier internationaal gezien nog goed presteert.^{8,9} Het rekenonderwijs daagt (boven)gemiddelde leerlingen te weinig uit.¹⁰

Uit onderzoek van de afgelopen jaren blijkt verder dat Nederlandse jongeren relatief weinig weet hebben van de democratische rechtsstaat en burgerschap.^{11,12} Daarnaast is de socialisatiefunctie van het onderwijs naar de achtergrond geraakt, omdat de sterke differentiatie naar schoolsoorten leidt tot sociale scheiding. Hierdoor leren jongeren uit verschillende sociale groepen elkaar niet meer kennen op school.^{13,14} Deze ontwikkelingen zijn zeer zorgelijk, omdat goede taal-, reken- en burgerschapskennis en -vaardigheid en sociale omgang van groot belang zijn om succesvol deel te kunnen nemen aan het vervolgonderwijs en de maatschappij.

Niet alle leerlingen in Nederland krijgen gelijke kansen om te leren en zich te ontwikkelen
Ongelijke kansen zitten 'ingebakken' in ons onderwijssysteem. Het Nederlandse stelsel kenmerkt zich door vroege selectie aan het einde van de basisschool, waarbij kinderen van lager opgeleide ouders vaker een te laag advies krijgen dan kinderen met hoogopgeleide ouders.^{15,16,17,18} Het vervolgonderwijs kent een verregaande differentiatie met vele schoolsoorten. Daarbij zijn de mogelijkheden om tussentijds van schoolsoort te wisselen, te 'stapelen' of 'op te stromen' afgenomen.^{19,20} Kinderen sorteren dus al op jonge leeftijd voor in hun schoolloopbaan. Lang niet altijd is dat gezien hun capaciteiten het juiste traject. En zitten ze eenmaal op een bepaald wegvak, dan kunnen ze daar steeds moeilijker van afwijken. Hierdoor hebben bepaalde groepen leerlingen en studenten minder kans op onderwijs, een diploma en werk dat bij hun potentieel past.^{21,22} Bovendien lopen de Nederlandse economie en samenleving zo talent mis. De Onderwijsraad brengt op 15 april aanstaande advies uit aan de regering over hoe differentiatie en selectie in het onderwijsstelsel beter recht kunnen doen aan de capaciteiten van alle leerlingen.

Er zijn grote kwaliteitsverschillen tussen scholen
Scholen met vergelijkbare leerling- of studentpopulaties presteren heel verschillend.^{23,24} Internationaal gezien vallen de grote kwaliteitsverschillen tussen Nederlandse scholen op: meer dan de helft van de prestatieverschillen tussen leerlingen is te verklaren door de kwaliteitsverschillen tussen scholen. Op dit punt is Nederland al enkele jaren een van de drie slechtst scorende lidstaten van de OESO.²⁵ Dit impliceert dat leerlingen en studenten op de ene school of onderwijsinstelling een minder groter kans hebben om te leren en zich te ontwikkelen dan op de andere. Vooral leerlingen op (zeer) zwakke scholen kunnen hiervan de dupe zijn. De Inspectie van het Onderwijs heeft vastgesteld dat de kwaliteit van 140 basisscholen met in totaal zo'n 19.000 leerlingen onvoldoende dan wel (zeer) zwak is.²⁶

2. De basiscondities voor goed onderwijs zijn niet op orde

Er is een tekort aan leraren en schoolleiders
Nederland heeft een tekort aan leraren. Dit manifesteert zich vooral in het basisonderwijs, maar ook in het voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs.^{27,28,29} Het lerarentekort loopt de komende jaren naar verwachting verder op. De grootste problemen worden verwacht in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht en Almere.³⁰ Door het lerarentekort staan er regelmatig onbevoegde leraren voor de klas³¹ en daarmee zijn de onderwijskwaliteit en prestaties van leerlingen in het geding.³² Het lerarentekort is ongelijk verdeeld: (zeer) zwakke scholen en scholen die veel leerlingen met extra onderwijsbehoeften tellen, hebben vaker vacatures voor leraren openstaan.^{33,34} Hierdoor nemen de onderwijskansen voor de leerlingen op deze scholen (verder) af. De ongelijke verdeling van het lerarentekort kan in het voortgezet onderwijs nog worden

versterkt door de sociale segregatie naar schooltype. Die blijkt in de grote steden sterk te zijn toegenomen³⁵, wat de schoolkeuze van leraren kan beïnvloeden. Naast het lerarentekort is er een tekort aan personeel op directieniveau, zoals schoolleiders³⁶. Ook dit verdient aandacht, aangezien schoolleiders een belangrijke rol hebben bij de (door)ontwikkeling van de kwaliteit van het onderwijs in de school.^{37,38,39,40}

Schoolbesturen hebben onvoldoende zicht op de kwaliteit van het onderwijs

Circa een op de vijf besturen in het basisonderwijs heeft te weinig zicht op de kwaliteit van het onderwijs en kan daar onvoldoende op sturen. Dit geldt ook voor schoolbesturen in het voortgezet onderwijs.⁴¹ Het lijken belangrijke oorzaken voor het uitblijven van duurzame verbetering van het onderwijs.⁴²

De werkdruk is te hoog

De werkdruk in het onderwijs is te hoog. Dit geldt voor alle onderwijssectoren⁴³, maar op scholen voor primair en voortgezet onderwijs en op universiteiten is de werkdruk het hoogst.⁴⁴ Vergeleken met andere beroepen staan leraren het meest onder druk.⁴⁵ Door de hoge werkdruk is er nauwelijks gelegenheid om de kwaliteit van het onderwijs systematisch en 'evidence-informed' te versterken.⁴⁶ Op scholen waar het leraren- en directietekort zich sterk manifesteert, is de werkdruk nog hoger.

De bekostiging van het onderwijs is ontoereikend

Het deel van het bruto binnenlands product (bbp) dat Nederland uitgeeft aan het basis-, voortgezet, middelbaar beroeps- en hoger onderwijs, is tussen 2009 en 2015 gedaald van 5,4% naar 4,6%.⁴⁷ Sindsdien neemt het aandeel nog verder af.^{48,49}

De bekostiging van het primair en voortgezet onderwijs blijkt ontoereikend om het gewenste ambitieniveau waar te maken. Met de huidige middelen vanuit de overheid zijn scholen in staat aan de basiskwaliteit of het minimumniveau te voldoen.⁵⁰ Dat wil zeggen: aan het einde van de basisschool behalen bijna alle kinderen het basisniveau voor taal en rekenen, maar lang niet alle kinderen bereiken het streefniveau.

De bekostiging van het wetenschappelijk onderwijs en onderzoek is onvoldoende om de ambitie van kleinschaliger onderwijs te realiseren. Daarnaast dekt het macrobudget voor universiteiten hun kernonderzoekstaak niet volledig.⁵¹

Nú investeren in onderwijs levert op langere termijn brede welvaart op in de zin van talentontwikkeling, arbeidsmarktpotentieel, economische waarde, gezondheid, welzijn en sociale cohesie.

3 De beleids- en besluitvorming voor het onderwijs is kort-cyclisch, geïsoleerd en onvoldoende onderbouwd met kennis uit onderzoek

De beleidsvorming en politieke besluitvorming rond onderwijs kunnen winnen aan strategisch gehalte, meer onderbouwd worden met kennis uit onderzoek, meer focus krijgen en meer gericht worden op de lange termijn.^{52,53} Een langetermijnvisie op het onderwijs zou moeten aangrijpen op de functies en doelen van het onderwijssysteem als geheel, inclusief de aanpalende domeinen.⁵⁴

De kennis en inzichten van onderzoeksinstituten en adviesorganen kunnen beter worden benut. Dat geldt evenzeer voor de kennis en ervaring van partijen uit de onderwijspraktijk. De resultaten van onderzoek naar de belangrijkste onderwijsthema's zouden landelijk verzameld en ontsloten moeten worden, bijvoorbeeld via onderwijskennis.nl. Dit helpt de onderwijspraktijk en het onderwijsbeleid 'evidence-informed' te versterken. Het is daarbij zaak praktijk-, kennis- en beleidsontwikkeling te benaderen als gelijktijdige, onderling

verweven processen. Met een lerende benadering en door wisselwerking kunnen onderwijspraktijk, kennis van onderwijs en onderwijsbeleid stapsgewijs vooruit komen.

4 Focus, implementeer en investeer met een nieuw regeerakkoord

De kwaliteit van het Nederlandse onderwijs raakt steeds meer in het gedrang en de basiscondities voor goed onderwijs zijn niet op orde. Daardoor belandt elk beleidsprogramma, elke ambitie of maatregel voor het onderwijs in drijfzand. Focus, aandacht en tijd voor implementatie, en investeringen in het onderwijs zijn hard nodig – in het regeerakkoord én bij de verdere uitwerking en invoering van het onderwijsbeleid.

Breng focus aan in onderwijsbeleid en houd die vast

Kies in het regeerakkoord voor een beperkt en realistisch aantal beleidsprioriteiten voor onderwijs. Onderbouw die met kennis uit onderzoek en houd daar langdurend en consistent aandacht voor. Implementeer deze beleidsprioriteiten vervolgens via een ‘evidence-informed’ aanpak en breng tegelijkertijd de basiscondities voor goed onderwijs op orde.

Aandacht en tijd voor implementatie

Doordacht en uitvoerbaar onderwijsbeleid begint bij een zorgvuldige voorbereiding. Maak daarbij goed gebruik van kennis uit onderzoek. En van de kennis, inzichten en ervaring van leraren/docenten, leerlingen, studenten en ouders, school- en teamleiders en alle mensen die het beleid in de praktijk moeten brengen. Trek voor de implementatie van onderwijsbeleid vijf tot vijftien jaar uit. Werk daarbij stapsgewijs, voer onderzoek uit naar de effecten, ontwikkel door op basis van de onderzoeksresultaten en borg de uitvoeringscapaciteit in termen van mensen, middelen, tijd en kennis.

Investeer

Investeer structureel door toereikende bekostiging van het onderwijs en zet doelfinanciering alleen beperkt en gericht in.⁵⁵ Voer regie op een sterke, samenhangende en toegankelijke kennisinfrastructuur voor het geven van onderwijs en het bestuur en de organisatie ervan.^{56, 57, 58}

5. Tot slot

Om de gevolgen van de coronacrisis in het onderwijs het hoofd te bieden, heeft het demissionaire kabinet het Nationaal Programma Onderwijs (NPO) geïntroduceerd met een looptijd van tweeëneenhalf jaar. Hiervoor is 8,5 miljard euro vrijgemaakt.

Het is zeer verheugend dat er met het NPO en de ongekend grote financiële injectie begonnen kan worden met herstel in alle onderwijssectoren. De overheid erkent hiermee het grote belang van onderwijs voor economische en sociale welvaart, voor individuele ontwikkeling en voor sociale samenhang binnen de samenleving.

De sluiting van scholen en onderwijsinstellingen en het noodgedwongen afstandsonderwijs vanwege corona leiden tot leer-, studie- en ontwikkelvertraging bij verschillende groepen kinderen en jongeren. Maar dat niet alleen: de coronacrisis versterkt de al eerder opgelopen vertragingen en achterstanden van leerlingen en studenten. Daarbij zet de crisis de kernproblemen waarmee het onderwijs al langer kampt, verder op scherp. De basiscondities waren al niet op orde; die situatie is nog verergerd. Het NPO is daarom niet los te zien van structurele, al langer bestaande kwesties in het onderwijs. De problemen in het onderwijs als direct gevolg van de coronacrisis moeten niet geïsoleerd aangepakt worden, maar in samenhang met de structurele onderwijsvraagstukken en -problemen, die de coronacrisis nog heeft verscherpt.

De raad geeft daarom tot slot het advies het huidige NPO, als *herstel*programma voor de korte termijn, via het regeerakkoord stevig te koppelen aan en uit te breiden naar een duurzaam *verbeter- en ontwikkel*programma. Dat vraagt om verdere uitdieping van de structurele problemen in het onderwijs die de raad in deze brief heeft geschetst. En het vraagt erom de basiscondities voor goed onderwijs op orde te brengen *als onderdeel van* het NPO. Alleen zo kan het nieuwe kabinet voorkomen dat het NPO een eenmalige impuls is waarvan het effect snel wegebt. Alleen zo kan het zorgen voor duurzame verbetering en ontwikkeling van het onderwijs.

Focus, aandacht en tijd voor implementatie, investeringen en een duurzaam verbeter- en ontwikkelprogramma kunnen het onderwijs vooruit helpen en de raad beveelt ze van harte aan voor het nieuwe regeerakkoord.

Met beleefde groet,

Prof. dr. E.H. Hooge
Voorzitter Onderwijsraad

Drs. M. van Leeuwen
Secretaris-directeur Onderwijsraad

REFERENTIES

- ¹ Engzell, P., Frey, A., & Verhagen, M. (2020). *Learning loss due to school closures during the COVID-19 pandemic*. <https://doi.org/10.31235/osf.io/ve4z7>
- ² Zie de factsheets van het Nationaal Cohortonderzoek (NCO), initiatief van het Nationaal Regieorgaan Onderwijsonderzoek (NRO) via www.nationaalcohortonderzoek.nl/factsheets
- ³ Gubbels, J., Van Langen, A.M.L., Maassen, N.A.M., & Meelissen, M.R.M. (2019). *Resultaten PISA-2018 in vogelvlucht*. Enschede: Universiteit Twente. Doi: 10.3990/1.9789036549226
- ⁴ OECD (2019). *PISA 2018 Results (Volume 1): What Students Know and Can Do*. Paris: OECD Publishing.
- ⁵ Nederland presteert weliswaar vergelijkbaar met het OESO-gemiddelde, maar significant lager dan de gemiddelde leesvaardigheid in de vijftien EU-landen.
- ⁶ Inspectie van het Onderwijs (2020). *De Staat van het Onderwijs 2020*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- ⁷ Inspectie van het Onderwijs (2020). *Peil.Taal en rekenen. Einde basisonderwijs 2018-2019*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- ⁸ Meelissen, M.R.M., Hamhuis, E.R., & Weijn, L.X.F. (2020). *Leerlingprestaties in de exacte vakken in groep 6 van het basisonderwijs: Resultaten TIMMS 2019*. Enschede: University of Twente.
- ⁹ Gubbels, J., Van Langen, A.M.L., Maassen, N.A.M., & Meelissen, M.R.M. (2019). *Resultaten PISA-2018 in vogelvlucht*. Enschede: Universiteit Twente. Doi: 10.3990/1.9789036549226
- ¹⁰ Inspectie van het Onderwijs (2020). *Peil.Taal en rekenen. Einde basisonderwijs 2018-2019*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- ¹¹ Van der Meer, T., Wanders, F., Thijs, P., Mulder, L., Aizenberg, E., Ten Dam, G., & Van de Werfhorst, H. (2021). *Democratische kernwaarden in het voortgezet onderwijs. Adolescentenpanel Democratische Kernwaarden en Schoolloopbanen*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam/ADKS.
- ¹² Munniksma, A., Dijkstra, A.B., Van de Veen, I., Ledoux, G., Van de Werfhorst, H., & Ten Dam, G. (2017). *Burgerschap in het voortgezet onderwijs. Nederland in vergelijkend perspectief*. Amsterdam: Amsterdam University Press, Universiteit van Amsterdam.
- ¹³ Onderwijsraad (2019). *Doorgeschoten differentiatie in het onderwijsstelsel. Stand van educatief Nederland 2019*. Den Haag: Onderwijsraad.
- ¹⁴ Vogels, R., Turkenburg, M., & Herweijer, L. (2021). *Samen of gescheiden naar school. De betekenis van sociale scheiding en ontmoeting in het voortgezet onderwijs*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- ¹⁵ Inspectie van het Onderwijs (2020). *De Staat van het Onderwijs 2020*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- ¹⁶ Inspectie van het Onderwijs (2016). *De Staat van het Onderwijs. Onderwijsverslag 2014/2015*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- ¹⁷ Centraal Planbureau (2019). *De waarde van eindtoetsen in het primair onderwijs*. Den Haag: Centraal Planbureau.
- ¹⁸ Onderwijsraad (2019). *Doorgeschoten differentiatie in het onderwijsstelsel. Stand van educatief Nederland 2019*. Den Haag: Onderwijsraad.
- ¹⁹ Inspectie van het Onderwijs (2018). *De Staat van het Onderwijs. Onderwijsverslag 2016/2017*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- ²⁰ Onderwijsraad (2019). *Doorgeschoten differentiatie in het onderwijsstelsel. Stand van educatief Nederland 2019*. Den Haag: Onderwijsraad.
- ²¹ Ibid.
- ²² Inspectie van het Onderwijs (2020). *De Staat van het Onderwijs 2020*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

-
- ²³ Centraal Planbureau (2019). *Verschillen in leerresultaten tussen basisscholen*. Den Haag: Centraal Planbureau.
- ²⁴ Inspectie van het Onderwijs (2020). *De Staat van het Onderwijs 2020*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- ²⁵ OECD (2019). *PISA 2018 Results (Volume III): Where All Students Can Succeed*, Paris: PISA OECD Publishing.
- ²⁶ Inspectie van het Onderwijs (2020). *De Staat van het Onderwijs 2020*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- ²⁷ Sapulete, S., Wester, M., Jelacic, J., & Vankan, A. (2019). *Arbeidsmarktbarometer po, vo en mbo 2018-2019. Jaarrapportage 2018-2019*. Rotterdam: Ecorys; Dialogic.
- ²⁸ Inspectie van het Onderwijs (2020). *De Staat van het Onderwijs 2020*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- ²⁹ DUO Onderwijsonderzoek & Advies (2019). *Onderzoek lerarentekort*. Utrecht: DUO Onderwijsonderzoek & Advies.
- ³⁰ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (2020). *Tendrapportage Arbeidsmarkt Leraren po, vo en mbo 2020*. Den Haag: ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap.
- ³¹ Sapulete, S., Wester, M., Jelacic, J., & Vankan, A. (2019). *Arbeidsmarktbarometer po, vo en mbo 2018-2019. Jaarrapportage 2018-2019*. Rotterdam: Ecorys; Dialogic.
- ³² Inspectie van het Onderwijs (2019). *De Staat van het Onderwijs 2019*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- ³³ Sapulete, S., Wester, M., Jelacic, J., & Vankan, A. (2019). *Arbeidsmarktbarometer po, vo en mbo 2018-2019. Jaarrapportage 2018-2019*. Rotterdam: Ecorys; Dialogic.
- ³⁴ Dijkslag, H. (2019). *Do teacher shortages harm students? Teacher labor market tightening, teacher mobility and the quality of education*. Master Thesis Policy Economics. Rotterdam: Erasmus University.
- ³⁵ Vogels, R., Turkenburg, M., & Herweijer, L. (2021). *Samen of gescheiden naar school. De betekenis van sociale scheiding en ontmoeting in het voortgezet onderwijs*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- ³⁶ Sapulete, S., Wester, M., Jelacic, J., & Vankan, A. (2019). *Arbeidsmarktbarometer po, vo en mbo 2018-2019. Jaarrapportage 2018-2019*. Rotterdam: Ecorys; Dialogic.
- ³⁷ Inspectie van het Onderwijs (2018). *De Staat van het Onderwijs. Onderwijsverslag 2016/2017*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- ³⁸ Inspectie van het Onderwijs (2020). *De Staat van het Onderwijs 2020*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- ³⁹ Inspectie van het Onderwijs (2018). *De Staat van het Onderwijs. Onderwijsverslag 2016/2017*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- ⁴⁰ Grissom, J.A., Egalite, A.J., & Lindsay, C.A. (2021). *How Principals Affect Students and Schools: A Systematic Synthesis of Two Decades of Research*. New York: The Wallace Foundation.
- ⁴¹ Inspectie van het Onderwijs (2018). *De Staat van het Onderwijs. Onderwijsverslag 2016/2017*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
- ⁴² Ibid.
- ⁴³ De Groot, S., & Vrielink, S. (2020). *Kernrapport WERKonderzoek 2019*. Programma InternetSpiegel, ICTU.
- ⁴⁴ PricewaterhouseCoopers (2021). *Toereikendheid, doelmatigheid en kostentoerekening in het mbo, hbo en wo&o*. Amsterdam: Strategy&, PricewaterhouseCoopers, p.94.
- ⁴⁵ Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2020). *Het betere werk. De nieuwe maatschappelijke opdracht*. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, p. 117-118.
- ⁴⁶ Onderwijsraad (2021). *Tijd voor focus*. Den Haag: Onderwijsraad.
- ⁴⁷ Centraal Planbureau (2019). *Verkenning Middellange termijn 2022-2025*. Den Haag: Centraal Planbureau.

⁴⁸ Centraal Planbureau (2020). *Actualisatie Verkenning Middellange termijn 2022-2025*.

Den Haag: Centraal Planbureau.

⁴⁹ 16^e Studiegroep Begrotingsruimte (2020). *Koers bepalen. Kiezen in tijden van budgettaire krapte*. Den Haag: Ministerie van Financiën.

⁵⁰ McKinsey & Company (2020). *Een verstevigd fundament voor iedereen. Een onderzoek naar de doelmatigheid en toereikendheid van het funderend onderwijs (primair en voortgezet)*. Amsterdam: McKinsey & Company, p. 10-11.

⁵¹ PricewaterhouseCoopers (2021). *Toereikendheid, doelmatigheid en kostentoerekening in het mbo, hbo en wo&o*. Amsterdam: Strategy&, PricewaterhouseCoopers.

⁵² McKinsey & Company (2020). *Een verstevigd fundament voor iedereen. Een onderzoek naar de doelmatigheid en toereikendheid van het funderend onderwijs (primair en voortgezet)*. Amsterdam: McKinsey & Company, p. 10-11.

⁵³ Diverse beleidsdoorlichtingen wijzen erop dat de doeltreffendheid en doelmatigheid van het beleid niet altijd goed in beeld te brengen zijn, dat er niet altijd een goede onderzoeksbasis onder het beleid ligt en dat stapeling van maatregelen optreedt zonder dat er altijd zicht is op onderlinge samenhang.

⁵⁴ Onderwijsraad (2020). *Houdbaar voor de toekomst. Advies Strategische agenda hoger onderwijs en onderzoek*. Den Haag: Onderwijsraad.

⁵⁵ Onderwijsraad (2018). *Inzicht in en verantwoording van onderwijskosten. Naar meer eenvoudige bekostiging en betere verantwoording van besteding van publieke middelen*. Den Haag: Onderwijsraad.

⁵⁶ PO-Raad, VO-raad, MBO Raad, Vereniging Hogescholen, Vereniging van Samenwerkende Nederlandse Universiteiten (2019). *Slimme verbindingen. Naar een sterke kennisinfrastructuur voor het onderwijs. Een gezamenlijk advies van de sectorraden*.

⁵⁷ Onderwijsraad (2019). *Samen ten dienste van de school. Educatieve dienstverlening voor duurzame kwaliteit en innovatie*. Den Haag: Onderwijsraad.

⁵⁸ Galan Groep (2021). *Omwille van goed onderwijs: Verkenning scenario's kennisinfrastructuur onderwijs*. Baarn: Galan Groep.